

הרב מרדכי וויליג

בענין זמני היום

(א) כתבו התוס' (שבת לה. ד"ה תרי) וז"ל, קשה, דהכא משמע דמשקיעת החמה עד הלילה ליכא אלא תלתא ריבעי מיל, ור' יהודה גופי' בפסחים (צד.) סבר, דמשקיעת החמה עד צאת הכוכבים ארבע מילין, וצאת הכוכבים לילה היא, כדאמרינן ריש פ"ק דפסחים (ב.) ואומר ר"ת, דהתם מיירי בתחלת שקיעה, והכא משתשקע, מסוף שקיעה, אחר שנתכסה חמה בעובי הרקיע, עכ"ל.

ביאור הדברים, דלר"ת משקיעת החמה מתחת לאופק עד לאחר שיעור שלשה מיל ורביע, שהוא סוף שקיעה, הוי ודאי יום. ומסוף שקיעה עד צה"כ, ששיעורו ג' רבעי מיל, הוי בין השמשות, ואינו לילה ודאי עד צה"כ, שהוא ד' מלין אחר תחילת שקיעה. ובבאור הגר"א לאו"ח (סי' רס"א סקי"ב) הקשה דהחוש מכחיש, דאנו רואים כוכבים זמן רב לפני ד' מיל אחר השקיעה.

לכן פירש הגר"א, דבה"ש מתחיל מיד משקיעת החמה ונמשך ג' רבעי מיל, ואז נראים ג' כוכבים והוי ודאי לילה. ושיעור ד' מיל נאמר לענין צאת כל הכוכבים, ונ"מ שם לענין חישוב שעות היום, ולא לענין התחלת הלילה, ע"ש. והקשה הגר"א ע"ע, דהחוש מכחיש אף שיטה זו, דלא נראים כוכבים כלל ג' רבעי מיל אחר השקיעה. וחירץ הגר"א, ששיעורי הגמרא נאמרו בא"י ובבל, אבל במדינות הנוטות לצפון, בה"ש נמשך לזמן ארוך יותר, ע"ש.

ובספר בין השמשות להגרי"מ טוקצינסקי הקשה, שאף בירושלים לא נראים ג' כוכבים עד 22 דקות אחרי השקיעה, שהוא הרבה יותר מג' רבעי מיל, וכמו שיכתבאר. ומכח קושיא זו חידש הגרי"מ ט, דאמנם לר' יהודה ביה"ש נגמר, ולילה ודאי מתחיל ג' רבעי מיל אחר השקיעה, אבל אין זה זמן צה"כ. והגמ' ריש פסחים דצה"כ לילה קאי לשיטת ר' יוסי, שסובר שכל ביה"ש דר' יהודה יום ודאי, ובה"ש נמשך רק כהרף עין. ומבואר בגמ' שבת (שם), שביה"ש דר' יוסי מתחיל אחרי שנגמר ביה"ש דר' יהודה, וקיי"ל לחומרא כר' יהודה, דביה"ש מתחיל מיד בשקיעה, וכר' יוסי דנמשך עד צה"כ. וא"כ י"ל, דצה"כ מופלג מסוף ביה"ש דר' יהודה. וכ"כ בתוד"ה אלא (לה:), דאולי ביה"ש דר' יוסי מתאחר הרבה מסוף ביה"ש דר' יהודה, וכ"כ הרמב"ן בתוה"א.

ולפ"ז אין שום מקור בש"ס לשיעור צה"כ, והכל תלוי בראית העין. והגרי"מ ט

בדק ומצא ג' כוכבים בירושלים אחרי 22 דקות בניסן, וכנ"ל, ובחורף כתב שיעור 26 דקות, ובקיץ 28 דקות. וכל זה בירושלים ובמדינות הנוטות יותר לצפון, ביה"ש נמשך יותר, וכמש"כ הגר"א, ותלוי בראית העין. אך נראה פשוט, שא"א לבדוק בעיר מפני שיש הרבה אור מלאכותי והרבה לכלוך באויר, ושני גורמים אלו מאחרים את זמן ראית הכוכבים.

ובזמננו נדפסו טבלאות לכל מקום וזמן המחשבים את זמן צה"כ ע"פ חשבון זויות, כלומר שהחמה נמצאת זוית מסוימת מתחת לאופק בירושלים בזמן ראית הכוכבים, וכשהחמה נמצאת באותה זוית במקום אחר, מסתמא נראים הכוכבים. ולפי חשבון זה יוצא שלהגרימ"ט שיעור צה"כ בנויארק הוא 26 דקות אחר השקיעה בניסן, 32 בחורף ו-34 בקיץ. ואמנם בדיקות בפרברים ובמחנות קיץ הוכיחו את אמיתת שיעורים אלו.

כל זה נאמר על דרך שיטת הגר"א. אך להגר"א עצמו אאל"כ, כי לדעתו ביה"ש דר' יוסי סמוך לסוף ביה"ש דר' יהודה, שהוא ג' רבעי מיל אחר השקיעה, וא"כ הדק"ל, שהחוש מכחיש שיטת הגר"א אף בירושלים, וצ"ע. ונראה ע"פ מש"כ בס' זמני היום בהלכה לפרופ' יהודה לוי שליט"א, דאמנם צודק שיעורו של הגרימ"ט למי שאינו בקי בחכמת הכוכבים ומקום ראיתם. אך למי שבקי בזה נראים ג' כוכבים בירושלים בניסן 15 דקות אחרי השקיעה, וזה סמוך מאד לסוף ביה"ש דר' יהודה, שהוא שלש עשרה דקות וחצי אחרי השקיעה לשיטת הגר"א, שמיל הוא 18 דקות, וכמו שיחבאר.

נמצא, שלשיטת הגר"א בעצמו, צ"ל דצה"כ נקבע לפי ראית הבקי, ושיעורו בירושלים הוא 15 דקות אחר השקיעה בניסן, 18 דקות בחורף ו-21 בקיץ, עיי"ש בספר זמני היום בהלכה. ולפי חשבון הזויות, השיעור בנויארק לפ"ז הוא 18 דקות בניסן, 21 בחורף ו-25 בקיץ. עכ"פ גתישבה הקושיא מהחוש על שיטת הגר"א בשני אופנים: א) כהגרימ"ט שנטה קצת משיטת הגר"א ופסק כהראשונים שביה"ש דר' יוסי מופלג מסוף ביה"ש דר' יהודה, וזהו צה"כ; ב) ע"פ ספר זמני היום בהלכה, שתלוי בראית הבקי, ולפי"ז צה"כ סמוך מאד לסוף ביה"ש דר' יהודה, וכצ"ל לשיטת הגר"א בעצמו.

ב) מעתה יש לדון בקושית הגר"א על ר"ת, דהחוש מכחיש, שאנו רואים כוכבים זמן רב לפני שיעור ד' מיל אחר השקיעה. והנה בבה"ל (לסי' רס"א ס"ב ד"ה קודם, וסי' רצ"ג ס"ב ד"ה עד) כתב שיטת המנחת כהן, שר"ת מודה שכשרואה ג' כוכבים הוי לילה באיזה זמן שיהי' וכ"כ באגרות משה (או"ח ח"ד סי' סב). ולפ"ז א"א להקשות מהחוש, דכשהרואה ג' כוכבים בחוש, ממילא הוי לילה לר"ת. אך

שיטה זו צ"ע, שהרי ר"ת כתב שיעור ד' מיל ע"פ הגמ'. ובמנחת כהן צידד דאף דבאירופה הכוכבים נראים לפני שיעור ד' מיל, בירושלים נראים רק אחר ד' מיל. אבל החוש בירושלים מכחיש דבר זה לגמרי, וא"כ הדק"ל, וצ"ע.

לכן נראה דצ"ל כמש"כ בספר אורות חיים להגר"ח דרוק, דלר"ת צה"כ ר"ל שנראים ג' כוכבים בקצה המערבי של הרקיע, וכן מבואר בראבי"ה (שבת סי' קצט). ובמציאות אין ג' כוכבים נראים בקצה המערבי עד הרבה יותר משעה אחר השקיעה, וזה מתאים לשיעור ד' מיל. ובאורו"ח הביא סמך לשיטה זו, שצריכים ג' כוכבים במערב, ולשיטת ר"ת דבעינן ד' מיל אחר השקיעה ולא די בג' רבעי מיל, מסוגית הגמ', וכדלהלן.

תניא (לד:), איזהו ביה"ש משתשקע החמה כ"ז לפני מזרח מאדימין. ובגמ' (לה.), אביי חזיי' לרבא דקא דאוי למערב. א"ל והתניא כל זמן לפני מזרח מאדימין. א"ל, מי סברת פני מזרח ממש. לא, פנים המאדימין את המזרח. מבואר בגמ', דכל זמן שנראה אדום במערב הוי ביה"ש. והחוש מעיד שבקצה המערבי של הרקיע נראה אודם קצת יותר משעה אחר השקיעה, והיא ראי' נצחת לשיטת ר"ת. ועפ"ז כתב באורו"ח דכמו שסימן אודם הרקיע הוא במערב, כן סימן ג' כוכבים במערב, וכמשכ"ל בשם ראבי"ה.

ואף בספר בין השמשות כתב דאם סימן האודם במערב יש ראי' לר"ת, אך כתב דקיי"ל דסימן האודם במזרח, והקשה באורו"ח, דמסקנת הגמ' ברורה שסימן האודם הוא במערב, וא"כ שיטת הגר"א צע"ג. ובאורו"ח תירץ דצ"ל להגר"א דפני מזרח, דהיינו מערב, מאדימין ר"ל שלא נשתנה כלל ועדיין המערב אדמדם, ר"ל אדום ממש. וכ"נ מלשון תשובת ר' שרירא גאון ור' האי גאון, ע"ש. וזה נמשך רק דקה וחצי אחר השקיעה, ומתאים לסוגית הגמרא.

דהנה תניא (לד:) איזהו ביה"ש משתשקע החמה כ"ז לפני מזרח מאדימין הכסיף התחתון ולא הכסיף העליון בה"ש. הכסיף העליון והשוה לתחתון זהו לילה, דברי ר' יהודה. ובגמ' (שם) הקשו, הא גופא קשיא, אמרת איזהו ביה"ש משתשקע החמה כ"ז לפני מזרח מאדימין, הא הכסיף התחתון ולא הכסיף העליון לילה הוא, והדר תניא הכסיף התחתון ולא הכסיף העליון ביה"ש. אמר רבה . . . כרוך ותני, איזהו ביה"ש משתשקע החמה כ"ז לפני מזרח מאדימין, והכסיף התחתון ולא הכסיף העליון נמי ביה"ש. הכסיף העליון והשוה לתחתון לילה. ורב יוסף אמר . . . הכי קתני, משתשקע החמה כ"ז לפני מזרח מאדימין יום, הכסיף התחתון ולא הכסיף העליון ביה"ש. הכסיף העליון והשוה לתחתון לילה. ואזדו לטעמייהו דאיתמר שיעור ביה"ש בכמה אמר רבה . . . ג' רבעי מיל. ורב יוסף אמר . . . ב'

שלישי מיל. מאי בינייהו? איכא בינייהו פלגא דדנקה.

הרי שלרבה ביה"ש מתחיל מיד משקיעת החמה ונמשך עד שהשוה עליון לתחתון. ולרב יוסף כ"ז שפני מזרח, דהיינו מערב, מאדימין, הוי ודאי יום. והנפק"מ ביניהם הוא אחד מי"ב במיל שמיד אחרי השקיעה, שלרבה הוי ביה"ש, ולרב יוסף הוי יום גמור. ושיעור זה נקרא בגמ' כ"ז שפני מזרח, דהיינו מערב, מאדימין, והוא שיעור דקה וחצי, אם נניח שמיל שיעורו 18 דקות, וכמו שיתבאר. ולפי הגר"א צ"ל דמאדימין ר"ל אדום ממש, וכנ"ל בשם תשובת רש"ג ורה"ג. ומ"מ עדיין צע"ק, דבפשוטו מאדימין ר"ל שיש קצת אודם, ודברי הגרימ"ט הנ"ל צע"ג, דאיך כתב דקיי"ל דפני מזרח כפשוטו, כשמסקנת הגמ' ברורה דר"ל מערב.

ונראה בזה, דהנה הרי"ף פסק כרבה. והקשה הרשב"א בשם מורו, דבגמ' מבואר שרבא הביט למערב לראות עד מתי פני מזרח מאדימין. ואם הדין כרבה, פני מזרח מאדימין לא מעלה ולא מוריד, דביה"ש מתחיל בשקיעה ונמשך עד שהשוה עליון לתחתון. אע"כ דקיי"ל כרב יוסף, ולכן הביט לראות אם פני מזרח, דהיינו מערב, מאדימין, דאז הוי עדיין ודאי יום. והרשב"א חירץ לדעת הרי"ף, דבאמת הסתכלו למערב לראות אם הכסיף העליון. אך מלשון הגמ' לא נראה כן, ושיטת הרי"ף צ"ע.

וי"ל, דהנה הרי"ף הביא הברייתא וכל סוגית הגמ', אבל השמיט הא דאביי ורבא. ולכאורה צע"ג, דמפשט לשון הברייתא נראה דסימן האודם במזרח. ואם אמנם קיי"ל שהסימן הוא במערב, וכרבא, הרי"ף הי' צריך להביא מעשה דאביי ורבא ללמדנו שהסימן במערב, ולא כפשוטו דהסימן במזרח. ומזה נראה חידוש גדול, דהרי"ף הוקשה לו קושית מורו של הרשב"א, דהמעשה דרבא קאי לפי רב יוסף. אבל מכיון דקיי"ל כרבה נגד רב יוסף בכל הש"ס, הגיע הרי"ף לידי מסקנה הפוכה, דהיינו דקיי"ל כרבה ולא קיי"ל כמעשה דרבא ולכן בכונה השמיט המעשה דאביי ורבא. ולפי"ז נמצא דלהלכה פני מזרח כפשוטו, ויש מכאן ראי' לשיטת הגר"א, וכמש"כ הגרימ"ט.

ולפי"ז יוצא חידוש גדול, דהא דאיתא בגמ' איכא בינייהו פלגא דדנקה, זהו לפי תחלת הסוגיא, דקיי"ל כוותי' להרי"ף, דפני מזרח כפשוטו. אך לרבא דפני מזרח ר"ל מערב, איכא בינייהו טובא. ונמצא דרבה ורב יוסף נחלקו במח' הגר"א ור"ת, דתלוי באם מזרח כפשוטו או דר"ל מערב, וכדהסכימו הגרימ"ט והאורו"ח. ולהרי"ף קיי"ל כרבה וכהגר"א, ודו"ק.

(ג) והנה נחלקו הפוסקים איך לשער שעות היום, ונ"מ לזמן ק"ש ותפלה ועוד.

שיטת הגר"א שמשערים מנץ החמה עד שקיעתה. ושיטת התוס' (ברכות ג.ד"ה למאן) שמשערים מעלות השחר עד צה"כ, וכמש"כ בחי' הגר"א שם בשיטתם דסוף זמן ק"ש הוא ג' שעות אחר עה"ש, ודלא כשיטת הגר"א עצמו דסוף זמן ק"ש הוא ג' שעות אחר נ"ה.

וכן נחלקו לענין פלג המנחה, שלהגר"א שיעורו שעה ורבע לפני שקיעה, ולשיטת ר"ת שיעורו שעה ורבע לפני צה"כ דר"ת, והוא שיעור שתות מיל לפני שקיעה. כ"כ הרמב"ן בתוה"א, הרשב"א (ברכות ב) והריטב"א (שם כז:).

ולכאורה נחלקו לשיטתם, דפשוט מסברא ומגמרא (פסחים יא:) שחצות היום הוא הזמן שהשמש באמצע הרקיע. וא"כ להגר"א לא יתכן לשער שעות היום עד צה"כ שלו, שהוא ג' רבעי מיל אחר השקיעה, שאין זמן מקביל לזה בבקר. ולשער עד צה"כ דר"ת אינו מסתבר, דאין לזה שום משמעות ע"פ הלכה. ולכן משערים מנ"ה עד שקיעה. ואע"פ שהיום מתחיל בעה"ש, מ"מ יש דינים התלויים בנ"ה, וכדתנן (מגילה כ), ונ"מ גם לדינים דאורייתא, כגון ק"ש לשיטת בעה"מ (ריש ברכות).

מאידך לשיטת ר"ת מסתבר לשער מעה"ש, שהוא תחלת היום, לצה"כ, שהוא תחלת ודאי לילה, דיש ד' מילין בין עה"ש לנ"ה ובין שקיעה לצה"כ, וא"כ חצות הוא באמצע היום. ולא מסתבר לשער מנ"ה עד שקיעתה, דשני זמנים האלו אינם קובעים כלום לרוב דיני התורה. עכ"פ למעשה נחלקו הגר"א ור"ת בהשערת שעות היום, וכנ"ל.

והנה נחלקו הפוסקים בקביעות שיעור מיל, ע"פ הגמ' (פסחים צד.), דיש מ' מיל ביום. די"א דיום ר"ל מנ"ה עד שקיעתה, והוא י"ב שעות, שהן 720 דקות, ואחד ממ' מהיום הוא 18 דקות, וזהו שיעור מיל. וי"א דיום ר"ל מעה"ש עד צה"כ, ויש ד' מיל בין עה"ש לנ"ה ובין שקיעה לצה"כ, עיי"ש בגמ'. וא"כ נשאר רק ל"ב מיל ב"ב שעות שבין נ"ה לשקיעתה, ואחד מל"ב מ"כ שעות הוא עשרים ושנים וחצי דקות, והוא שיעור מיל.

והראשונים לא גילו דעתם במפורש בענין זה, והאריכו הפוסקים להכריע בהלכה בזה, והמחלוקת קיימת עד דורנו. למשל, בספר אורו"ח מוכיח דלכו"ע שיעור מיל הוא 18 דקות. ובספר זמני היום בהלכה מוכיח דלכו"ע שיעור מיל הוא עשויים ושתיים וחצי דקות. ונראה לומר, דאף שאלה זו תלוי' במחלוקת הגר"א ור"ת הנ"ל, דלהגר"א שיעורו 18 דקות ולר"ת שיעורו עשרים ושתיים וחצי דקות. ובפשוטו נראה כן ע"פ הגמ' הג"ל דיש מ' מיל בים, דלהגר"א כמו שמשערים

שעות היום מנ"ה עד שקיעתה, וכנ"ל, כן מסתבר דשיעור מ' מיל שזכר בגמ' ר"ל בין נ"ה לשקיעה. ומאידך לר"ת כמו שמשערים שעות היום מע"ה עד צה"כ, וכנ"ל, כן מסתבר דשיעור מ' מיל שזכר בגמ' ר"ל בין עה"ש לצה"כ.

אך נראה דאפשר גם להוכיח תל"י זו מדברי הראשונים, דהנה באורו"ח הביא דא"י נצחת ששיעור מ' מיל נגמר בשקיעה דבגמ' (מו"ק כא:) איתא ת"ר אבל ג' ימים הראשונים בא ממקום קרוב מונה עמהן. ועיי"ש בחוס', דבה"ג פירש דמקום קרוב היינו י' פרסאות, שהוא מ' מיל. ופירש הרי"ף וז"ל, כיון דאילו שמע ביזמא קמא הוה קא מצי למיחי, כמאן דאיתי מעיקרא דמי. עכ"ל. ומוכח שאם האבל שמע בבקר, יכול ללכת מ' מיל ולהגיע ביום ראשון של אבלות. ועיי"ש בגמ' ש"כ הגאונים. והנה הרי"ף והגאונים ס"ל כשיטת הגר"א, וכמשכ"ל, וא"כ היום נגמר בשקיעת החמה. וע"כ דהילוך מ' מיל נגמר בשקיעת החמה, ומוכח שנמדד מנ"ה עד שקיעתה, ולפ"ז שיעור מיל 18 דקות, וכנ"ל, והיא ראי' חזקה.

ועיי"ש שהוכיח שגם לר"ת שיעור מיל 18 דקות מדברי הראשונים הנ"ל שכתבו שלר"ת פלג המנחה הוא שתות מיל לפני שקיעה. וכיון שפלג המנחה הוא שעה ורבע לפני צה"כ לר"ת, אם נניח ששיעור מיל הוא 18 דקות, נמצא דהחשבון מדוייק, דשקיעה הוא 72 דקות לפני צה"כ, ופלג המנחה הוא 75 דקות לפני צה"כ, והפרש ביניהם הוא 3 דקות, שהוא שתות מיל אם המיל 18 דקות. ועפ"ז קבע האורו"ח ששיעור מיל הוא 18 דקות בין להגר"א ובין לר"ת.

(ד) אך נראה שאין חשבון זה אמיתי, דביומי דניסן שג"ה בשש בבקר ושקיעתה בשש בערב, לפי האורו"ח לר"ת צה"כ הוא 7:12, ופלג המנחה הוא 5:57 שהוא שתות מיל לפני השקיעה לשיטתו. אך אם נמשיך בחשבון זה נמצא דמנחה קטנה הוא 4:42, ומנחה גדולה, שהוא חצי שעה אחר חצות, הוא 12:30. אך בגמ' (ברכות כו:) מבואר דיש רק שלש שעות בין מנחה גדולה, שהוא בשש ומחצה, עד מנחה קטנה שהוא בתשעה ומחצה, וצ"ע.

לכן נראה דאדרבה, מכל הראשונים הנ"ל, שכתבו שפלג המנחה לר"ת הוא שתות מיל לפני השקיעה, יש ראי' דשיעור מיל הוא עשרים ושתיים וחצי דקות. ולפ"ז צה"כ לר"ת הוא 7:30, שזהו ד' מיל אחר שקיעה. אך כיון שמשערים שעות היום מעה"ש עד צה"כ, ויש י"ב שעות ביום, נמצא דכל שעה ביום אינו 60 דקות אלא 75 דקות, שהוא אחד מי"ב מהיום הארוך לר"ת שמתחיל בבקר ב-4:30 ונגמר בלילה ב-7:30, דהיינו, 900 דקות.

ולפ"ז נמצא, דפלג המנחה הוא שעה ורבע, בשעה של 75 דקות, לפני צה"כ

שהוא 7:30, וא"כ פלג המנחה הוא תשעים ושלוש ושלוש רבעי דקה לפני צה"כ, דהיינו בשעה 5:56¼. ולפ"ז פלג המנחה הוא 33/4 דקות לפני שקיעה, והוא שתות מיל אם שיעור מיל הוא עשרים ושתיים וחצי דקות. ולפי"ז מנחה קטנה היא 4:22½ ומנחה גדולה היא 12:37½, וההפרש ביניהם הוא 3:45, שהוא שלש שעות בשעה בת 75 דקות.

עכ"פ לפ"ז ראית האורו"ח היא רא"י לסתור, ואדרבה, מוכח מהראשונים העומדים בשיטת ר"ת דשיעור מיל הוא 22½ דקות. מאידך, ראיתו משיטת הרי"ף והגאונים העומדים בשיטת הגר"א ששיעור מיל הוא 18 דקות, רא"י נצחת היא. ונמצא דשיעור מיל תלוי במחלוקת הגר"א ור"ת.

[אמנם יש מקום לומר דלר"ת בעצמו שיעור מיל הוא 18 דקות, ושיעור שעה הוא 72 דקות דהיינו אחד מי"ב של היום מעה"ש לצה"כ. כלומר דמ-4:48 עד 7:12 יש 864 דקות, דיש 720 דקות בין נץ לשקיעה, ו-72 דקות בין עה"ש לנץ ו-72 בין שקיעה לצה"כ. ואחד מי"ב מ-864 הוא 72. ולפ"ז פלג המנחה, שהוא שעה ורבע משעה בת 72 דקות לפני צה"כ הוא 5:42, מנחה קטנה היא 4:12, ומנחה גדולה היא 12:36. ונמצא דיש 3:36 בין מנחה גדולה לקטנה, שהן שלש שעות בדיוק לחשבון זה. ולפ"ז נמצא דפלג המנחה הוא מיל שלם לפני השקיעה. וכ"כ אמנם מהרי"ק (שרש קע"ד), דפה"מ הוא רביע שעה לפני שקיעה, ור"ל שעה של 72 דקות וסובר שמיל הוא 18 דקות. אולם הרמב"ן, הרשב"א, הרא"ה, הריטב"א ועוד ראשונים כולם כתבו דלפי ר"ת פלג המנחה הוא רק שתות מיל לפני השקיעה. וכיון שכל הראשונים כתבו כן לפי ר"ת, נמצא דלדבריהם ע"כ צ"ל דלר"ת שיעור מיל הוא עשרים ושתיים וחצי דקות, ודלא כחשבון הנ"ל].

אך בחזו"א (סי' יג סק"ג) הקשה על זה משיטת תרומת הדשן, שסובר כר"ת בצה"כ והשערת שעות היום, ואעפ"כ סובר דשיעור מיל הוא רבע שעה ואחד מעשרים משעה, דהיינו 18 דקות, וצ"ע. ונראה בזה, דהנה באורו"ח כתב בשם הגר"א פלצינסקי שליט"א, דשעה זו דתרוה"ד איננה שעה בת 60 דקות, אלא שעה בת 75 דקות, וכנ"ל. וכ"כ בספר זמני היום בהלכה. ולפ"ז יוצא דרבע שעה (183/4) ואחד מעשרים משעה (33/4) מצטרפים לשיעור עשרים ושתיים וחצי דקות.

ועיי"ש שהביאו רא"י לזה, דבתרוה"ד כתב דיש י"ב שעות מעה"ש עד צה"כ בניסן. ותמהו האחרונים. דזוהי טעות גמורה, דרואים בחוש שי"ב שעות בניסן הם מנצה עד שקיעתה, והניחו בצע"ג. ולהנ"ל ניחא, דהגדרת שעה היא אחד מי"ב ביום, והיום הוא מע"ה עד צה"כ, וא"כ יש י"ב שעות של 75 דקות מעה"ש עד

צה"כ בניסן. וע"פ שעה זו כתב תרוה"ד שיעור מיל, וכנ"ל.

ולפי כל זה נראה דהנוהגים להמתין 72 דקות אחר השקיעה לודאי לילה הם דלא כמאן. דלר"ת יש להמתין 90 דקות, ויש שנוהגים כן. ושיעור זה בירושלים בניסן, ולפי חשבון הזויות השיעור בנו יורק הוא 100 דקות בניסן, 110 בחורף ו-144 בקיץ. וכיון שלא נוהגים כן, מוכח דאנו נוהגים כהגר"א, וא"כ יש להקל כפי השיעורים שנזכרו לעיל, ובדרבנן נראה להקל כשיעור ראית הבקי וכשיטת הגר"א עצמו, וכמו שמעיד הגרימ"ט שנהגו בירושלים. ובדאורייתא יש להחמיר כשיעור ראית סתם בנ"א, וכשיטת הגרימ"ט. ורק במוצ"ש יש להחמיר משום תוספת עד שיראו ג' כוכבים רצופים, וכדאיתא בשו"ע (סי' רצג ס"ב) ע"פ הירושלמי.

ומכיון דנוהגים כהגר"א בצה"כ, ע"כ צריכים להחמיר דמשקיעת החמה ואילך הוי ביה"ש. אמנם בשעה"צ (סי' רל"ג סקכ"א) כתב להקל משום דקיי"ל כרי יוסי דביה"ש כהרף עין, ועד אז הוי ודאי יום. וטעמו, דסתמא דגמ' (פסחים ב), דקאמר והא קיי"ל דעד צה"כ, יממא הוא, כוותי'. אך קשה לסמוך על זה, שהרי לתוס' (שם ד"ה והא) אין ראי' כלל מהגמ' לר' יוסי, דאף לר' יהודה ביה"ש נגמר בצה"כ (וכהגר"א ודלא כהגרימ"ט, עיי"ל), וכמש"ש בשעה"צ. ועוד, דבגמ' שבת (לה.) החמירו כר' יהודה. וכ"נ מהפוסקים.

ובאג"מ (שם) כתב להקל משום ספק ספיקא בביה"ש דהגר"א, דלר"ת הוי ודאי יום, ואף להגר"א הוי ספק יום. ולכאורה קשה, דא"כ הוה"נ דיש להקל בביה"ש דר"ת משום ס"ס, (ואף דאנו מחמירים בזמן שבין סוף בה"ש דהגר"א לתחלת בה"ש דר"ת, אין זה משום בה"ש לכו"ע) דלהגר"א הוי ודאי לילה, ולר"ת הוי ספק לילה. ונמצא לפ"ז דלמעשה אין דין ביה"ש כלל, ויש כאן בעית תרתי דסתרי, וכמש"כ התוס' (ב"ק יא. ד"ה דקא). וז"ל, דלא מצי למשרי בס"ס דהוי תרי קולי דסתרי אהודי . . . והשתא בתחלה התרנו משום שמא זכר, השתא נתירנו משום שמא נקיבה, הרי ממנ"פ נעשה איסור. וכן הקשה בספר ישראל והזמנים, דספק יום ולילה כספק זכר ונקבה. ועוד יש להעיר, דהאג"מ לשיטתו, דספק הוא לדינא, אם קיי"ל כהגר"א או כר"ת, וע"כ מחמירים כשתי השיטות. והממתינים 50 דקות מקיימים שיטת ר"ת, וכנ"ל. אך למשכ"ל דלר"ת בעינן לפחות 100 דקות, וכמש"כ רוב הפוסקים, וא"כ ע"כ אנו נוהגים כהגר"א בודאי, ואין אנו חוששים למעשה לשיטת ר"ת, א"כ א"א להקל בביה"ש דהגר"א משום ס"ס, דשמא קיי"ל כר"ת, דאצלנו אין זה ספק, ודו"ק.

(ה) תנן (ברכות כו.) תפלת השחר עד חצות. ר' יהודה אומר עד ד' שעות. תפלת המנחה עד הערב. ר' יהודה אומר עד פלג המנחה. תפלת הערב אין לה קבע, ושל

תמיד של שחר [הי'] קרב עד חצות. ר' יהודה אומר עד ד' שעות, שכן תמיד של שחר קרב והולך עד ד' שעות. ובחסדי דוד העיר, דאצל חכמים נאמר קרב בשחרית, וכן במנחה, ואצל ר' יהודה נאמר קרב והולך. [ובמוסף בגי' לפנינו, איתא קרב והולך אף לחכמים, וצ"ע]. ופירש דלר' יהודה עד ועד בכלל, ולחכמים עד ולא עד בכלל. וצ"ע, דבחצות אין המשך זמן, וא"כ לא שייך לומר עד ולא עד בכלל.

לכן נראה דהתוספתא היא ראי' גדולה למש"כ, דלשון קרב מורה שמותר להקריבו אז ע"פ דין, ולחכמים תלוי בזה (ולא גרסינן תיבת הי' שבסוגריים). ור' יהודה אינו חולק בזמן הקרבן, אבל הוא סובר שזמן תפלה תלוי בזמן שהקרבן קרב והולך, כלומר בזמן שהקריבוהו למעשה, וכמשכ"ל.

ו) ולענין ערבית, בגמ' (כז:): בארו לשון המשנה, תפלת הערב אין לה קבע, שתפלת ערבית רשות. ופירשו ר' יונה והגר"א (בשנו"א), שזהו הטעם שנקטו לשון זה, אבל בעיקר מדובר בדין זמן תפלה, כשאר דיני המשנה. וקשה, דמאי קמ"ל בדין זמנה, ואיך זה תלוי בתפלת ערבית רשות. וי"ל שכיון שערבית נתקנה כנגד אברים ופדרים של תמיד של תמיד של בין הערבים, באמת הי' הדין נותן שזמנו מתחיל בזמן מנחה (עי' פני יהושע ברכות ב.). ואינו כן, מפני שחז"ל תקנו זמנים חלוקים לשלש תפלות היום. וא"כ זמן מעריב מתחיל כשעבר זמן מנחה, ואין לה קבע בפ"ע. והנה בסוף זמן מנחה נחלקו ר' יהודה ורבנן, ואם הי' תפלת ערבית חובה, היו מתקנים שזמנה מתחיל רק בערב, שהוא סוף זמנה לרבנן. אבל כיון שרשות היא, הקילו שיכול להתפלל לאחר פלג המנחה, כיון שאין לה קבע בפ"ע, וזמן מנחה עבר לר' יהודה, ודעביד כוותי' עביד. וכן מתבאר ברמב"ם (פ"ג ה"ז).

ולענין תפלה בבין השמשות, נראה שתלוי במחלוקת הגר"א ור"ת בגדר בין השמשות (עמשכ"ל), דהנה בגמ' (כו:): איתא דאי אמרת עד (פלג המנחה) ועד בכלל ר' יהודה היינו רבנן. וכיון שלהגר"א משערין השעות מנץ החמה עד שקיעתה (עמשכ"ל), ופלג המנחה הוא שעה ורביע לפני שקיעה, מוכח שסוף זמן מנחה בשקיעה. ולפ"ז י"ל שזמן מעריב מתחיל אז, שמשגמר זמן מנחה מתחיל זמן מעריב, וכמשכ"ל. וכן נראה בר' יונה (ב.), וכ"כ המרדכי (סי' צ) לפי ר' האי גאון. אבל לר"ת משערין השעות מעלות השחר עד צאת הכוכבים (עמשכ"ל), וא"כ מוכח שבין השמשות הוא זמן תפלת מנחה לרבנן, וכמש"כ השאגת ארי' (סי' יז) לפי ר"ת. וכן נראה בתוד"ה יעקב, שזמן ערבית מתחיל רק בצאת הכוכבים, ולמשכ"ל, מזה מוכח שזמן מנחה נמשך עד אז.

וצ"ב, למה בין השמשות הוא זמן מנחה לר"ת ולא להגר"א. ונראה, שהנה ר' יונה כתב שאף לר"ת סוף זמן מנחה הוא שקיעת החמה מעל האופק, דכנגד תמידים

תקנום, ודם נפסל בשקיעת החמה. אך שאר הפוסקים אינם סוברים כן, ולדבריהם לר"ת ע"כ אינו תלוי בזמן הקרבן ממש, וע"כ זמנה עד סוף היום, וכיון שתפלה דרבנן ספקו לקולא, וא"כ בדיעבד זמן מנחה נמשך עד צאת הכוכבים, וכמש"כ השאג"א. אבל להגר"א שפיר י"ל שתלוי בזמן הכשר קרבן, וכסברת ר' יונה, וכיון שבקרבן דאורייתא נפסל בשקיעת החמה, אף זמן תפלה דרבנן נגמר אז.

ובס' הישר לר"ת (סי' רכא) נראה דמותר להקטיר קרבן עד צה"כ ממש, ולפ"ז זמן תפלת מנחה כזמן הקרבת הקרבן אף לפי ר"ת.

ולפ"ז נראה דזמן תמיד של שחר הוא עד חצות. וכן נראה ברמב"ם (פ"א מהל' תמידין ומוספין ה"א וב') שזמנו בבקר, ופעם אחת הקריבוהו בארבע שעות ביום, ולא כתב שזהו סוף זמנו. והנה הקשה הלח"מ (שם) מהי העדות במשנה, הלא י"ל שאם הי' צורך היו מקריבים אותו יותר מאוחר ג"כ, וחידן בשם הראב"ד שהעדות היתה מפי השמועה ולא ע"פ המעשה, וזה צע"ק. ולהרמב"ם י"ל, שמחלוקת ר' יהודה וחכמים בתפלת שחרית היא כמחלוקתם במנחה ומוסף, דהיינו אם זמן תפלה תלוי בזמן הכשרו, או בזמנו למעשה. אך בשחרית א"א לומר שתלוי בזמנו למעשה ממש, שהרי הקריבוהו לפני נץ החמה, ובפשוטו זמן שחרית לכתחילה הוא רק לאחר נץ החמה. ולכן תלוי בזמן שהקריבו התמיד באיזה פעם וזוהי העדות, שהקריבוהו פעם אחת בד' שעות, ואין נפק"מ בהלכות קרבן, שי"ל שהיו מקריבים אח"כ ג"כ. אך נפק"מ להלכות תפלה לר' יהודה. וקיי"ל כן לכתחילה כיון שתנן בבחירתא כוותי', אבל בדיעבד קיי"ל כחכמים, ולחכמים עצמם מתפלל לכתחילה עד חצות, שכיון שא"א לתקן שתלוי בזמנו למעשה שהוא לפני נץ החמה, תלוי בזמנו ע"פ דין.

והנה ברא"ה מפורש שנחלקו בהלכות קרבן, ודלא כמש"כ. ולפ"ז נראה ברור, דמדקיי"ל כר' יהודה, א"א להתפלל שחרית אחר ד' שעות, ואינו אלא דין תשלומין, דאף שלא הגיע זמן מנחה יכול להתפלל תשלומין. וכן מוכח ברא"ה, שמתפלל אחר ד' שעות רק בטעה עד אז ולא בהויד, ויכול להתפלל עד מנחה גדולה, אף דבודאי אינו זמן שחרית, דכל דלא הגיע זמן מנחה מתפלל שמ"ע של שחרית בפ"ע בתורת תשלומין.

ומלשון הרי"ף והרא"ש נראה דשחרית אחר ד' שעות בתורת תשלומין, ואעפ"כ כתבו דזמנה רק עד חצות. וצ"ב. וי"ל דס"ל דיוצא בתפלת מנחה בדיעבד אחר חצות (עי' שעה"צ סי' רל"ג סק"י), וא"כ א"א להתפלל תשלומי שחרית. וכ"נ במ"ב (סי' פ"ט סק"ז).

ושיטת ר' סעדי' גאון בסדורו (הביאו המו"ל בחי' הריטב"א, הערה 12),

דלהלכה א"א להתפלל שחרית אחר ד' שעות, דאין תשלומין אלא בזמן התפלה הסמוכה, וכדמצינו במנחה ומעריב.

ז) והנה ז"ל הרמב"ם (תפלה פ"ג ה"א), תפלת השחר מצותה שיתחיל להתפלל עם הנץ החמה וזמנה עד סוף שעה רביעית שהיא שלישית היום ואם עבר או טעה והתפלל אחר ארבע עד חצות היום, יצא ידי חובת תפלה, אבל לא יצא ידי חובת תפלה בזמנה, שכשם שתפלה מצוה מן התורה, כך מצוה מדבריהם להתפלל אותה בזמנה כמו שתקנו לנו חכמים ונביאים, עכ"ל. ומלשונו נראה דאין חיוב להתפלל בין סוף ד' לחצות אם נזכר אז, וכ"כ בס' ראשון לציון (לבעל אוה"ח הקדוש).

עוד יש לדייק מלשון הרמב"ם, שהתפלה שבין סוף ד' לחצות אין לה דין תפלה שחרית שתקנו חכמים, אלא שעל ידה מקיים חיוב תפלה דאורייתא פעם אחת ביום שאין לה זמן מסוים, וכמש"כ הרמב"ם לעיל (פ"א ה"א), דאל"כ אינו מובן למה הזכיר כאן ענין תפלה דאורייתא ולפ"ז מוכח דלענין חיוב זה להתפלל בכל יום היום מתחיל בבקר ולא בערב, דאל"כ הלא כבר יצא חיובו מדאורייתא במעריב בלילה שלפניו. וכ"כ בספר אשר לשלמה (מועד ס"ב) ע"פ שטת הרמב"ם דלא תאכלו על הדם מלמדנו איסור דאורייתא לאכול בבקר קודם התפלה, עיי"ש.

ולפירוש זה יש לעיין אם באמת יצא חיוב שחרית בתפלה זו, דיתכן שלא יצא ויצטרך להתפלל מנחה שתיים. והרמב"ם כתב (שם ה"ט) וז"ל, כיצד טעה ולא התפלל שחרית ועבר חצי היום יתפלל מנחה שתיים, עכ"ל. ולכאורה מבואר דבמתפלל בין ד' שעות לחצות אינו מתפלל מנחה שתיים. אך י"ל דעבר חצי היום קאי איתפלל מנחה שתיים, ולא על לא התפלל שחרית. וראי' לזה, דבמנחה כתב ולא התפלל עד ששקעה חמה, ובמעריב כתב עד שעלה עה"ש, ולמה לא כתב כאן עד חצי היום. א"ו דאינו יכול להתפלל שחרית עד חצות. אך לפ"ז צע"ק, דא"א להתפלל מנחה עד מנחה גדולה, וכמבואר שם (ה"ב). ואולי י"ל שהרמב"ם סמך על מה שכתב (ה"ב) דחצות בענין זה ר"ל באמת מנחה גדולה. ואולי אף לעיל (ה"א) כונתו כן, דהרי יוצא חיוב דאורייתא כל היום, וכל שלא חל חיוב דרבנן דמנחה רשאי להקדים ולצאת חיובו דאורייתא בהקדם.

ובמש"כ הרמב"ם דמצותה שיתחיל עם נץ החמה, פי' הכס"מ דר"ל כוותיקין. וכן עיי"ש (ה"ז), המתפלל תפלה קודם זמנה לא יי"ח. . . ואם התפלל תפלת שחרית בשעת הדחק אחר שעלה עה"ש יצא. וכתב הכס"מ שמקורו בגמ' (ל), דהוי מקדמי ומצלי, ומפרש רבינו מקדימים לעיקר מצותה שהוא עם הנץ החמה. ומדברי הכס"מ מוכח שיש ענין מיוחד להתפלל עם הנץ החמה כותיקין. אבל אין דין נוסף שעדיף

להתפלל אחר הנץ יותר מלפני הנץ. וכ"כ בבה"ל (סי' פט ס"א ד"ה יצא) בשם הפר"ח, וכ"כ בפרי יצחק (ח"א סי"ב). ובאג"מ (ח"ד סי' ו) הוכיח כן מדלא נזכר תפלה במשנה במגילה (כ) בין הדברים שיש להמתין לכחחילה עד נץ החמה. ויש לדחות ראיתו, דאינו דבר הכשר כל היום, ולכן לא נזכר שם, ע"ש. אך י"ל שמטעם זה גופא לא גזרו שימתין עד נץ החמה, וכמש"כ הרמב"ן (רפ"ק) לענין ק"ש. ולדינא יש לצרף שיטת האדר"ת (שד"ח ח"ג ע' 347) שבזה"ז שיש שעון אין צריכים להמתין עד נץ החמה.

והנה בתוס' (כו. ד"ה טעה) כתב, לענין מי ששכח להתפלל ערבית וז"ל, ומיהו אם איחר עד המנחה נראה דעבר זמנו בטל קרבנו, כיון ששהה כל כך, ולאחר ב' תפלות לא מצינו שתקנו חכמים לחזור ולהתפלל אם שכח. ולמשכ"ל צ"ע, דאחר חצות, אם אפשר להתפלל שחרית ע"כ מדין תשלומין הוא, וא"כ א"א להשלים מעריב אז, דאינו עיקר זמן שחרית. דלכאורה אין הפירוש שהגעת זמן מנחה מבטלת תשלומי מעריב, אלא דא"א להשלים מעריב א"כ עדיין הוי זמן שחרית. ואולי י"ל דעד המנחה לאו דוקא, וד"ל עד חצות, וכעין משכ"ל להרמב"ם.

ולפ"ז אם עיקר זמן שחרית עד ד' שעות ואח"כ הוי תשלומין או קיום תפלה דאורייתא, נראה דאין להתפלל תשלומי מעריב אחר ד' שעות, וכ"פ המ"ב (סי' קח סקט"ו). ולתוס' צ"ל דעיקר זמנה עד חצות, דמודה ר' יהודה בדיעבד, עי' מעדני יו"ט (אות ח') או דקיי"ל כרבנן בדיעבד.

והנה בשו"ע (סי' נח ס"ו) פסק שא"א לומר ברכות ק"ש אחר ד' שעות. ועיי"ש במ"ב (ס"ק כ"ד) דיש חולקים. ולכאורה תלוי בהג"ל, דאם עיקר זמנו עד חצות י"ל ברכות ק"ש עד אז. אבל אם עיקר זמן שחרית עד ד' שעות ואח"כ הוי תשלומין, א"א לומר ברכות ק"ש אחר ד' שעות, דאין להן תשלומין.

וכן נ"מ בזה באונן עד אחר ד' שעות, דאם עיקר זמנו עד ד' שעות, כאן שהי' פטור בשעת עיקר החיוב אין תשלומין, וכ"כ בשע"ת (סי' עא סק"ב) בשם זרע אמת. ואם עיקר זמנו עד חצות, יכול להתפלל עד אז, וכ"כ המג"א (שם סק"א). ושיטת הא"ר (בשע"ת שם), דיכול להתפלל עד מנחה גדולה, צ"ע למש"כ, דממנ"פ אינו יכול להתפלל אחר חצות כשהי' אונן עד ד' שעות, דאינו עיקר זמנו, ולא שייך תשלומין באונן, וצ"ע, וכמש"כ במק"א.

(ח) איתא בגמ' (כו. מדרב מצלי של שבת בע"ש מבעוד יום, ש"מ הלכה כר' יהודה, כלומר דזמן תפלת המנחה עד פלג המנחה זמן מעריב מתחיל אז. והגמ' מסיקה, השתא דלא אתמר הלכתא לא כמר ולא כמר, דעבד כמר עבד ודעבד כמר

עבד. והגמ' ממשיכה, רב איקלע לבי גניבא וצלי של שבת בע"ש והוה מצלי רב ירמי' בר אבא לאחוריי דרב וסיים רב ולא פסקי לצלותי דר' ירמי', ש"מ מתפלל אדם של שבת בע"ש. . . וש"מ אסור לעבור כנגד המתפללין.

וברא"ש (סוס"י ג) כתב בשם גאון וז"ל, דא"א לו לעשות פעם כר' יהודה ופעם כרבנן. והמרדכי (סי' פט) מקיל בזה, ובמג"א (סי' רסז סק"א) כתב דסומכין עליו כשמקידמין בערב שבת, אך צריכין ליזהר להתפלל מנחה קודם פלג המנחה, דאל"כ הוי תרתי דסתרי באותו יום. וכ"כ המ"ב (שם ס"ק ג). ולעיל (סי' רלג סקי"א) נראה שמיקל אף בזה לצורך תפלה בצבור, שכ"כ במג"א (סק"ז) ע"פ הטור (סי' רלה), שכתב כן ע"פ הרא"ש (פ"א ס"א). אך במיו"ט (אות ד') הוכיח דאף להרא"ש א"א להקל בתרתי דסתרי, וא"כ לדינא יש להחמיר בזה.

עוד כתב במג"א שם לשון בה"ג וז"ל, דרב צלי של שבת בע"ש, וצלי ר' ירמי' אחוריי תפלה של חול, ולא פסקי לר' ירמי', ש"מ דלאו עד פלג המנחה בלחוד הוא דמצלינן מנחה ומכאן ואילך ערבית קאמר רב, דהא לא פסקי לר' ירמי' דצלי מנחה (כל', דאם הדין כר' יהודה בהחלט, א"כ תפלת ר' ירמי' אינה כלום ורשאי להפסיקה). ורב הכי סבר, אי בעי לצלויי של שבת בע"ש מצלי, כל' מוסיפין מחול על הקדש עכ"ל. וכתב המג"א וז"ל, וצ"ל לדידי' דמעיקרא הוי בעי למיפשט מרב דהלכה כר"י, אבל למסקנה דאי בעי עביד כמר וכו' רשאי להקדים בע"ש אע"פ שבחול עושה כרבנן, עכ"ל. כלומר דאף להשיטות דא"א לעשות לפעמים כר"י ולפעמים כרבנן אף למסקנה דעבד כמר עבד, מ"מ בע"ש יש להקל ולנהוג כר' יהודה משום תוספת שבת. ולפ"ז צריך ליזהר להתפלל מנחה לפני פלג המנחה, וכנ"ל.

אולם בבה"ג שלפנינו גרס ת"ש דרב איקלע וכו'. ופירש בפרי יצחק (ח"ב סי' ט) דר"ל דנדחה הא דאמרי דעבד כמר עבד וכו', דלעולם קיי"ל כרבנן לגמרי, אלא דמשום תו"ש רשאי להקדים. ולפ"ז צדד דאין בעית תרתי דסתרי, דהא דמקדים להתפלל מעריב אינו משום ר' יהודה, אלא משום תו"ש. ופירש טעמו, דקיי"ל (סי' רסג סט"ו) שמי שקבל שבת אסור להתפלל מנחה, וא"כ אצלו כבר עבר זמן מנחה (ואף שכבר התפלל, י"ל דג"מ בנודע לו שטעה בתפלתו, דשוב אינו יכול להתפלל), וממילא הוי זמן מעריב. ובספר אורות חיים (עמ' ר) כתב שלפ"ז מתפלל מעריב בע"ש אף לפני פלג המנחה, דפלג המנחה אינו כלום לרבנן דקיי"ל כוותייהו. ולדינא נראה דאין לנו אלא דברי ש"ר והשו"ע דקיי"ל דעבד כמר עבד וא"א להקל בתרתי דסתרי או לפני פלג המנחה, אף בע"ש.

(ט) איתא בגמ' (כו:): דתפלת שבת יש בה קבלת תוספת שבת. והקשו, איני והא

אביי שרא לי' לרב דימי לכרבוויי סלי (אחרי תפלת שבת). ההוא טעותא הואי, וטעותא מי הדרא, והא אמר אבידן פעם אחת נתקשרו שמים בעבים, כסבורים העם לומר חשכה הוא ונכנסו לבית הכנסת והתפללו של מוצ"ש בשבת, ונתפזרו העבים וזרחה החמה ובאו ושאלו את רבי ואמר הואיל והתפללו התפללו. שאני צבור דלא מטרחינן להו, עכ"ל הגמ'.

והנה הרמב"ם השמיט דין הגמ' לגמרי. וצ"ע, שהי' לו לפסוק דבחשבו ששקעה חמה והתפללו מעריב בטעות, דצריך לחזור ולהתפלל, ורק בצבור א"צ. ונראה, דבאמת צ"ב, כיון דקיי"ל דעביד כר' יהודה עביד, מהו הטעות בסוגיין, הלא אפשר להתפלל מעריב אף לפני השקיעה. ונראה שמכח קושיא זו פירש הרמב"ם שהטעות הוא דע"י תפלת מעריב דשבת בע"ש מקבל שבת, וכדמוכח בסוגיין (ע' רש"י ד"ה והיינו). וכיון שחישב שכבר שקעה החמה, לא נתכוין להוסיף מחול על הקודש, כי חשב שכבר הי' שבת. וא"כ תפלתו היתה בטעות, שתפלה בשעה זו גורמת לקבלת שבת, והוא לא רצה לקבל שבת.

אך קשה לפירוש זה, דבגמ' הנ"ל מבואר דבטעה והתפלל של מוצ"ש בשבת ג"כ יש דין טעות. וי"ל, או דהרמב"ם גורס כהריטב"א, דהמעשה הזה דנכנסו לביהכ"נ ונתפזרו העבים וזרחה החמה ג"כ הי' בע"ש. או י"ל, דמי שמתפלל של מוצ"ש בשבת מבטל דין תוספת שבת דמוצ"ש, דבתפלת חול אומר הבדלה, ובאומרה בשבת עצמה מבטל תוספת שבת לגמרי. ולכן אין להתפלל של מוצ"ש בשבת אלא לצורך מצוה, וכמש"כ בתוד"ה צלי, דבמקדים מבטל דין תוספת שבת. עכ"פ לפ"ז מובן היטב שטעות הוא כשמתפלל של מוצ"ש בשבת, דעי"ז מבטל דין תוספת שבת.

ולפי"ז שפיר השמיט הרמב"ם כל ענין טעות בתפלה ע"י הקדמה, דהלא הרמב"ם סובר שאין דין תוספת שבת כלל. ואף דבגמ' (יומא פא:) מוכח שיש תו"ש, כבר תירץ הקרן אורה (מו"ק ד) דבגמ' (שם) משמע שאין תו"ש, והיא מחלוקת הסוגיות, והרמב"ם הכריע דאין תו"ש. ולפי"ז י"ל דסוגיין קאי להשיטה שיש תו"ש, וכגמ' יומא. ולהרמב"ם, שאין תו"ש, וכגמ' מו"ק, לא שייך טעות כלל כשמקדים ומתפלל לפני שקיעה, ולכן השמיטו הרמב"ם.

ולפי"ז י"ש שהשו"ע (סי' רסג סט"ו) שהביא דין טעות דסוגיין אזיל לשיטתו (סי' רסא ס"א) דיש תו"ש. אולם המ"ב (סקנ"ה) כתב דאף בחול אם טעה חוזר ומתפלל. ולפי"ז צ"ל שטעותו הוא, דהוא לא רצה לסמוך על שיטת ר' יהודה, ובגלל טעות זו אין תפלתו תפלה וצריך לחזור ולהתפלל. ולהרמב"ם אין טעות זו מבטלת תפלתו, דהרי קיי"ל דעבד כר' יהודה עבד.

והנה בגמ' מוכח דהתפללו אחר פלג המנחה, דלפני פה"מ א"א להתפלל אף לר' יהודה, ופשוט שתפלתו אינה כלום, ולא רק משום דטעה, וכן משמע מהא דהצבור יוצא, ולכאורה אם לא הגיע זמנו כלל א"א לצאת כלל. ולפ"ז יש ראי' מכאן לשיטת הגר"א בחשבון שעות הים, דאם כר"ת, הלא פלג המנחה הוא רק שעות מיל קודם השקיעה, ואיך יתכן שיתוך שיעור זה גמרו להתפלל וזרחה החמה לפני שקיעתה. וכן הקשה במנחת כהן (מ"ב פ"ז) והניח בצ"ע.

והפר"ח (מזבא באורו"ח עמ' קצו) תירץ, דאדרבה, אם התפלל אחר פה"מ אינו טעות כלל, דקיי"ל דעבד כר' יהודה עבד. וע"כ מדובר כשהתפלל לפני פה"מ, וזוהי הטעות. ואעפ"כ בצבור לא הדרא, דכיון דתפלת ערבית רשות, לא הטריחום לחזור ולהתפלל.

והריטב"א תירץ לקושית המנחת כהן, דהלא לא הגיע זמן מעריב כלל, ופשוט דאינו תפלה אף בלי הטעות (שפירש טעות כש"ר, ודלא כהפר"ח), וז"ל, דאה"נ דקשיא ליי גמי האי, אלא דתלמודא לא דייק בהכי, והתירוץ שתירץ עולה לשניהם, עכ"ל.

כל זה לענין תפלה. ולענין תוספת שבת, מבואר בגמ' דקבלה בטעות לפני שקיעה אינה כלום, והובא בשו"ע (סי' רסג סי"ד). אך קשה, דשיטת הרמב"ן והרא"ה והרשב"א והריטב"א דאין תו"ש לפני שקיעה, וכשיטת ר"ת דאינו ספק לילה עד שקיעה שני', והשו"ע כתב שיטה זו (סי' רסא ס"ב). וא"כ איך כתב דמותרים במלאכה דקבלת שבת היתה בטעות, הא א"א לקבל שבת אז. וצע"ג.

ולכאורה קשה על שיטת הרא"ה וסיעתו מהגמ' עצמה, דמבואר דתו"ש בטעות לא מהני, והוכיחו כן ממעשה שאירע לפני שקיעה, ואז לא שייך תו"ש בכלל. ונראה שהרא"ה חש לקושיא זו, ולכן פירש שהמעשה דתו"ש בטעות אירע אחר שקיעה, ובגמ' הקשה ממעשה דעבים בשמים שאירע לפני שקיעה, רק משום דבשניהם יש טעות, אף שאין המעשים דומים זה לזה לגמרי. ולכאורה הקושיא היא מק"ו, דאיך י"ל דבטעות אחר שקיעה אינו חל, הא חל אף בטעות לפני שקיעה.

ולפי תירוץ הגמ', דשאני צבור דלא מטרחינן להו, וא"צ לחזור ולהתפלל, נחלקו הראשונים לענין תו"ש. לרש"י חל תו"ש, ולתוד"ה שאני לא חל התו"ש, וכ"כ בשו"ע (שם). ומפשט לשון הגמ' נראה כתוס', דצבור שאני רק בזה דלא מטרחינן להו לחזור ולהתפלל, הא קבלתם בטעות לא מהני. אך נראה דדיוק זה נכון רק אם גרסינן כהריטב"א, דבמעשה דגמ' מיירי בשל שבת בע"ש. אבל רש"י גורס של מוצ"ש בשבת (ד"ה הואיל), וכג"י שלפנינו, ולפ"ז א"א לדייק לענין קבלת שבת, ושפיר י"ל דקבלת הצבור בטעות מהני.